

УДК 930.1:321.7

Годлевська Валентина Юріївна,
доктор історичних наук, професор кафедри суспільно-політичних наук
Вінницький національний технічний університет (Вінниця, Україна);

Денисюк Анастасія Валентинівна,
студентка факультету політології
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова
(Київ, Україна)

Дослідження процесів демократизації останньої чверті ХХ століття

В статті здійснено огляд наукових досліджень, присвячених процесам демократизації останньої чверті ХХ ст. Мета статті полягає у спробі проаналізувати основні підходи науковців до побудови політико-правових моделей демократичного переходу та встановленні його основних закономірностей. Традиційно дослідники виділяють дві групи чинників, що впливають на процес демократизації: внутрішні і зовнішні. У формуванні загальних моделей, генезису демократії одні автори зробили акцент на структурних факторах (на державі, соціально-економічних, культурно-ціннісних умовах), а інші — на процедурних факторах (вибір і послідовність конкретних рішень, дій тих політичних акторів, від яких залежить процес демократизації). Звідси маємо структурний та процедурний підходи до дослідження демократичних транзитів. На нашу думку всі моделі перехідного процесу є синтезом як структурного, так і процедурного підходів.

Ключові слова: демократія, демократизація, «хвилі демократизації», перехідний період, демократична трансформація, Д. Растоу, С. Хантінгтон.

Сучасний етап історичного розвитку характеризується тим, що в різних регіонах світу триває процес трансформації тоталітарних та авторитарних режимів. Накопичений різноманітний досвід переходу до демократії в Іспанії, Португалії, Греції; трансформація тоталітарних режимів в країнах Східної Європи. З точки зору теорії модернізації метою політичного розвитку є формування нового типу взаємодії влади і суспільства, створення соціальних і політичних механізмів, що дозволяють більшій частині населення впливати на прийняття основних рішень.

Процес утвердження в країні демократичного політичного режиму, державного устрою, заснованого на визнанні народу як джерела влади більшості, виборності владних структур, верховенство законів, гарантії прав і свобод громадян, поділ гілок влади, формуванні правової держави є процесом

демократизації. Демократизація як глобальна тенденція і як комплекс змін, що охоплюють ту чи іншу країну, являє собою нелінійний процес, і розуміння факторів, що зумовлюють або підвищують успішність переходів до демократії стає запорукою не тільки створення адекватних реаліям сучасного світу пояснюючих моделей, але і проведення політичних курсів, адекватних цілям побудови стійких демократичних інститутів.

Зарубіжні науковці зосередили свою увагу насамперед на встановленні певних закономірностей та побудові політико-правових моделей переходу від авторитарних режимів до демократичних.

До загальних теоретичних досліджень цієї проблематики варто віднести праці західних дослідників Д. Растоу, С. Лакоффа, С. Хантінгтона, А. Пшеворського, Ф. Шміттера, Г. О'Доннела, Т. Карла, Х. Лінца, А. Степана.

Одним з перших у цій галузі вважається дослідження Д. Растоу. Науковець запропонував загальну модель аналогічних чи споріднених переходів та прослідкував їх закономірності. Під моделлю переходу до демократії Д. Растоу розуміє певну динамічну форму, в рамках якої країна або група країн здійснюють перехід від недемократичних до демократичних форм правління і державного устрою. На думку дослідника, така трансформація вкладається в три основних періоди: підготовчий, етап прийняття рішень та фазу адаптації. Причому, з точки зору цього дослідника, «фаза прийняття рішень» є найважливішою в ході переходу до демократії, під час якої формуються нові політичні інститути, політико-правові норми та відносини, політична культура, політична свідомість. Модель Д. Растоу генетично пов'язана з відповідними еволюційними та демократичними змінами, що генерувались в надрах авторитаризму [1, с. 15]. Вона, будучи першою і дещо схематичною, все ж слугувала підґрунтям для подальших наукових розробок та концепцій.

Так, С. Хантінгтон у своєму основному формулюванні визначив період після 1974 р. «третьою хвилею» глобальної експансії демократії. Відповідно до його визначення, «хвиля демократизації» — це просто «сукупність транзитів, що відбуваються у певний проміжок часу, від недемократичних до

демократичних режимів, коли число таких транзитів значно перевершує число здійснених у той же часовий проміжок переходів у протилежному напрямку» [2, с. 16]. Учений виокремив дві попередні хвилі демократизації: тривалу, повільну хвилю, що тривала з 1828 по 1926 рр., і хвилю 1943 - 1964 рр. Формулюючи концепцію «третьої хвилі» демократизації, С. Хантінгтон виокремив 27 змінних, які визначають процес і результати демократизації. Звідси – запропоновані науковцем кілька способів моделювання трансформаційних переходів, які ґрунтуються на емпіричних даних та динамічному аналізі досліджуваного процесу. Один з підходів містить три моделі демократизації країн «третьої хвилі»: 1) «трансформація»; 2) «заміна» та 3) «перестановка». Ще один з підходів С. Хантінгтона містить три моделі перехідного процесу: 1) класична лінійна модель (Велика Британія, Швеція): відбувалося поступове обмеження монархічної влади, розширення прав громадян і парламенту; спочатку піддані отримують громадянські (особисті) права, потім – політичні права і значно пізніше – соціальні; поступово обмежуються і усуваються виборчі цензи; парламент стає вищою законодавчою владою і контролює уряд; 2) циклічна модель (у багатьох країнах Латинської Америки, Азії і Африки): припускає чергування демократичних і авторитарних форм правління при формально позитивному ставленні політичної еліти до демократії; в цьому випадку вибрані народом правителі або скидаються військовими, або самі узурпують владу, побоюючись втратити її, зіштовхуючись із зростаючою непопулярністю і сильним протистоянням опозиції; зазначена модель свідчить про недостатню зрілість внутрішніх передумов демократії і, особливо, про її слабку вкоріненість в панівній політичній культурі; 3) діалектична модель (Іспанія, Португалія, Греція): як і циклічна модель, характеризується нестабільністю перехідних політичних режимів, але тут перехід до демократії здійснюється під впливом вже досить зрілих для неї внутрішніх передумов (індустріалізації, численного середнього класу, досить високого освітнього рівня громадян, раціоналізації та індивідуалізації масового свідомості тощо); наростання цих та інших факторів

призводить до досить швидкого і раптового краху авторитарних режимів; в результаті поступово (після низки змін) встановлюється стабільна, життєздатна демократія. Необхідно розуміти, що запропонована С. Хантінгтоном концепція не є пояснювальною моделлю для всіх режимних змін, демократичних транзитів, які відбувались або відбуваються в сучасному світі. Так, деякі політичні режими розвивалися в останні десятиліття зовсім не в демократичному напрямку (наприклад, ряд пострадянських держав).

Варто зазначити, що до кінця 1990-х рр. в академічному співтоваристві виникли дискусії щодо сутності сучасної «третьої хвилі» демократизації, її закінчення та початку нового етапу. У статті «Чи пройшла «третя хвиля» демократизації?» Л. Даймонд стверджував, що «третя хвиля» демократизації «наблизилася до певної межі» та для забезпечення подальшого «глобального просування демократії необхідно запобігання третьої відкатної хвилі демократичних катастроф». Для цього необхідна «консолідація нових ліберальних демократій», поглиблення та лібералізація «електоральних демократій, для того, щоб їх інститути набули дійсну цінність в очах все більш широких верств населення» [3, с. 14].

Науково обґрунтованим є приклад типологічного моделювання переходу до демократії Ф. Шміттєра, розробленого разом з Т. Карлом. У своїх моделях в якості головних параметрів переходу дослідники виділили два: 1) провідні дійові особи процесу переходу (еліта або маса) та 2) стратегії дійових осіб у процесі переходу (компроміс чи силові дії). В залежності від поєднання цих параметрів ними були визначені чотири моделі переходу до демократії: 1) модель «пактованого переходу»; 2) модель «реформістського переходу»; 3) модель «революційного переходу»; 4) модель «нав'язаного переходу» [4, с. 176].

Доповнюючи наведені вище погляди, польський політолог Є. Вятр виділяє три форми найбільш вирогідної мирної трансформації недемократичних режимів у демократичні. Перша форма — реформа зверху. Така трапляється, коли правителі самі, добровільно наважаться втілити в життя програму

демократичних перетворень. Друга форма трансформації тоталітарних і авторитарних режимів пов'язана із швидкою їх загибеллю і відмовою від влади на користь демократії. Третя форма — це поступове проведення реформ, яке спирається на узгодження дій сил, що стоять при владі і опозиції.

Значна частина науковців, серед них Г. О'Донелл, Ф. Шміттер, А. Пшеворський, А. Степан, обґрунтовує спадковість лібералізму та демократії.

Порівнюючи перехідні процеси країн Європи та Латинської Америки, Г. О'Донелл і Ф. Шміттер стверджують, що сформулювати універсальну модель політичного переходу неможливо. Модель переходу до демократії Ф. Шміттера і Г. О'Доннела, як і модель Д. Растоу, складається з трьох послідовних стадій: лібералізації, демократизації і соціалізації. Ці автори розглядають перехідний процес з точки зору внутрішнього змісту. Перші дві стадії переходу до демократії, тобто лібералізація і демократизація, є ключовими. Без попередньої лібералізації існуючого режиму (авторитарного чи тоталітарного) демократія вкоренитися не зможе [5, с. 7–14].

А. Пшеворський, виділяючи два етапи переходу до демократії (лібералізацію і демократизацію), додатково диференціює етап демократизації на три стадії: «вивільнення», «конституювання» та «суперництво» [6, с. 36]. Крім того, науковець процес переходу до демократії розглядає як результат взаємодії між самими елітними групами, так і між елітами та громадянським суспільством. Процес демократичного транзиту розглядає не лише як досить складний і суперечливий, але і як такий, що має альтернативи з точки зору фіналу [7].

А. Степан стверджує, що у більшості випадків реформи починалися не з демократизації як такої, а з попередньої лібералізації режиму, його своєрідної «декомпресії» або «розслаблення» [8]. При аналізі процесу трансформації недемократичних режимів А. Степан наголошує, що шляхи переходу від авторитаризму до демократії різняться між собою, але у загальних рисах їх можна визначити як переходи, ініційовані «згори», «знизу» та «ззовні». [9, с. 129].

На вивченні історичних моделей становлення демократичного ладу зосередив свою увагу американський політолог С. Лакофф. Він виділив наступні історичні моделі:

1. Шляхом революції. Класичним прикладом цієї моделі є англійська буржуазна революція XVIII століття, Велика французька революція і війна за незалежність у США. Стосовно до реалій XX ст. до цієї моделі можна віднести лютневу революцію 1917 р. в Росії і квітневу революцію 1974 р. в Португалії. Сюди ж входять і революційні події 1989 р. в країнах Центральної та Східної Європи.

2. Еволюційним шляхом. Ця модель характерна для цілого ряду європейських країн, які протягом тривалого періоду протягом XVII - першої половини XX ст. пройшли тривалу політичну еволюцію від абсолютної монархії або олігархічного правління до становлення демократичного ладу в його сучасному розумінні. Еволюційний шлях характерний також для ряду латиноамериканських і азійських держав.

3. В результаті зовнішнього впливу. Тут мова йде про становлення демократичної політичної системи в Німеччині, Італії та Японії після другої світової війни. Розгром фашистських і мілітаристських режимів у цих країнах, а також присутність на їх території союзницьких окупаційних військ з'явилися умовою становлення та подальшого зміцнення демократичних політичних режимів.

4. Демократична трансформація, що здійснюється зверху. Цей варіант тісно пов'язаний з еволюційним шляхом розвитку демократії. Дана модель характерна для країн, де правляча політична еліта, усвідомлюючи загрозу кризи суспільства і прагнучи запобігти їй, вступає в переговори з демократичною опозицією і приступає до здійснення реформи політичної системи, що веде в кінцевому підсумку до становлення демократичного режиму. Ця модель характерна, наприклад, для постфранкістської Іспанії, а також для Бразилії кінця 70-х - початку 80-х рр.

5. Змішана модель. Вона включає всі або багато з попередніх варіантів, оскільки в більшості країн – особливо в останні десятиліття – вищевказані моделі не проявлялися в чистому вигляді. Наприклад, якщо в Португалії початковим імпульсом до демократизації була революція 1974 р., то подальший процес, який проходив в окремі періоди в гострій політичній боротьбі, супроводжувався масовими рухами в підтримку демократизації, а згодом режим відносно мирно еволюціонував під керівництвом правлячої еліти. Аналогічна змішана модель характерна і для колишнього СРСР та багатьох постсоціалістичних країн Східної Європи [10, с. 58].

Особливу групу досліджень складають праці іспанських науковців: Р. Котарело, Л. Морліно, Х. М.Мараваль, Н. Бермео, М.Касіаглі.

Власну модель трансформації, яка ґрунтується на іспанській конкретиці, запропонував Р. Котарело. Його схема отримала назву «три консенсуси». Дослідник наполягає на тому, що перший консенсус забезпечується тоді, коли існує суспільний договір стосовно минулого (жодний перехід не буде успішним, якщо не будуть розв'язані найболючіші проблеми, які суспільство отримало у спадщину); другий консенсус досягається встановленням тимчасових норм для обговорення умов переходу; третій – визначенням правил гри нового режиму [11, с. 3–31].

Л. Морліно, вивчаючи закономірності перехідних процесів, сформулював теорію зміни політичних режимів: з авторитарних в демократичні і навпаки. Зміни відбуваються, на думку науковця, коли правляча коаліція, яка підтримує режим, потрапляє в кризу. Тоді режим ініціює процес дій і протидій, які або зміцнюють його або знищують [11, с. 9].

На основі досліджень перехідних процесів до демократії країн Південної та Східної Європи, а також Латинської Америки, Хосе М. Мараваль тлумачить перехідний процес як поєднання і взаємозв'язок двох протилежних динамічних складових: з одного боку, динаміка реформ, переговорів і угоди «згори», ініційована в основному реформістами попереднього режиму, і з іншого боку, динаміка тиску і вимог «знизу» [12, с. 15].

Вивчаючи закономірності трансформаційних процесів, Н. Бермео відзначила, що «переходи за допомогою компромісу» відбуваються рідко, оскільки вимагають певних, непростих умов. Вони такі: 1) авторитарний режим, який дійшов до фіналу, не може бути ні занадто сильним, оскільки це дозволить йому ігнорувати вимоги опозиції, ні занадто уразливим, оскільки у даному випадку реформісти не зможуть моделювати процес демократизації. Подібне відбувається і з опозицією: якщо вона занадто могутня, то надасть перевагу поваленню режиму, а не пошуку компромісу з ним; якщо вона занадто слабка, то не в змозі примусити його (режим) розпочати перетворення істинно демократичні; 2) «переходи за допомогою компромісу» вимагають відносно низького рівня мобілізації населення [9, с. 136].

У вітчизняній науці проблема демократичних трансформацій досліджується В. І. Бурдяк, І. О. Вороновим, С. А. Давимукою, А. Ф. Колодієм, Ю. А. Кужельюк, О. І. Ткачем, О. І. Романюком, В. І. Харченко та іншими [13–16]. В їх працях багато уваги приділено основним тенденціям та перспективам політичної трансформації у посттоталітарних державах Центрально-Східної Європи.

У формуванні загальних моделей, генезису демократії одні автори зробили акцент на структурних факторах (на державі, соціально-економічних, культурно-ціннісних умовах), а інші — на процедурних факторах (вибір і послідовність конкретних рішень, дій тих політичних акторів, від яких залежить процес демократизації). Звідси маємо структурний та процедурний підходи до дослідження демократичних транзитів. На нашу думку, всі моделі перехідного процесу є синтезом як структурного, так і процедурного підходів. Є очевидним, що фактори демократизації, які розглядаються в пояснювальних моделях (їх основна і велика частина) є внутрішніми чинниками. Значно менше уваги приділено зовнішнім чинникам, а також відсутня єдність в поглядах на проблеми реформування та трансформації політичних режимів. Тому тривають дослідження чинників демократизації і пошук відповідей на питання, чому одні країни, що належали до одного регіону, стають консолідованими демократіями

або знаходяться на стійкій траєкторії демократичної консолідації, а в інших країнах цього регіону можуть встановлюватися стійкі режими, що не потрапляють під визначення демократичних, але і відрізняються від класичного визначення авторитарних.

Список літератури

1. Растоу Д. Переходы к демократии : попытка динамической модели / Д. Растоу // Полис. – 1996. – №5. – С.5–16.
2. Хантингтон С. Третья волна: демократизация на исходе XX века / Хантингтон С. ; пер. с англ. Л. Ю. Пантиной. – М. : Росспэн, 2003. – 367 с.
3. Даймонд Л. Прошла ли «третья волна» демократизации?/ Л. Даймонд // Полис. – 1999. – № 1. – С. 15–24.
4. Schmitter P. The Conceptual Travels of Transitologists and Consolidologists: How Far to the East Should They Attempt to Go? / P. Schmitter, T. Karl T. // Slavic Review. –Spring 1994. – №1. – P. 173-185.
5. O'Donnell G. Tentative Conclusions about Uncertain Democracies / G. O'Donnell, P. Schmitter // Transition from Authoritarian Rule: Prospects for Democracy. Pt.I-IV. – Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1986. – P. 7–14.
6. Пшеворский А. Переходы к демократии / А. Пшеворский // Путь. Международный Философский журнал. – 1993. – №3. – С. 34–39.
7. Пшеворский А. Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке / А. Пшеворский. Пер с англ. / Под ред. проф. Бажанова В.А. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2006. – 320 с.
8. Stepan A. Democratizing Brazil. Problems of Transition and Consolidation / A. Stepan.– Oxford and New York: Oxford University Press, 1989. – 404 p.
9. Powell Ch. Espana en democracia. 1975 – 2000 / Ch. Powell. – Barcelona : Plaza Janez, 2001. – 688 p.

10. Грачев М.Н. Демократия: методология исследования, анализ перспектив / М. Н. Грачев, А. С. Мадатов. М.: Изд-во «АЛКИГАММА», 2004. – 128 с.
11. Cotarelo R. La transicion democratica Espanola / R. Cotarelo // Transicion politica y consolidacion democratica. Espana (1975–1986). – Madrid: Centro de investigaciones sociologicas, 1992. – P. 3–31.
12. Maravall J. M. La politica de la transicion. 1975–1980 / J. M. Maravall. – Madrid, Taurus, 1981. – 277 p.
13. Бурдяк В.І. Політичні трансформаційні процеси в Болгарії у посткомуністичний період: Дис. д-ра політ. наук: 23.00.02 / В. Бурдяк / Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича. – Чернівці, 2004. – 479 арк.
14. Воронов І. О. Демократичний транзит: політико-владні трансформації / І. О. Воронов. – К. : Генеза, 2006. – 232 с.
15. Романюк О.І. Суспільно-політичні трансформації в новоутворених посткомуністичних країнах / О. І. Романюк // Людина і політика. – 2003. – № 5. – С.4–10.
16. Політичні режими сучасності та перехід до демократії / С. А. Давимука, А. Ф. Колодій, Ю. А. Кужельюк, В. І. Харченко. – Львів : Інститут регіональних досліджень, 1999. – 168 с.

References

1. Rastou D. Perehody k demokratii : popytka dinamicheskoy modeli / D. Rastou // Polis. – 1996. – №5. – S.5–16.
2. Hantington S. Tret'ja volna: demokratizacija na ishode NH veka / Hantington S.; per. s angl. L. Ju. Pantinoj. – M. : Rosspjen, 2003. – 367 s.
3. Dajmond L. Proshla li «tret'ja volna» demokratizacii? / L. Dajmond // Polis. – 1999. – № 1. – S. 15–24.
4. Schmitter P. The Conceptual Travels of Transitologists and Consolidologists: How Far to the East Should They Attempt to Go? / P. Schmitter, T. Karl T. // Slavic Review. – Spring 1994. – №1. – P. 173-185.

5. O'Donnell G. Tentative Conclusions about Uncertain Democracies / G. O'Donnell, P. Schmitter // Transition from Authoritarian Rule: Prospects for Democracy. Pt.I-IV. – Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1986. – P. 7–14.
6. Pshevorskij A. Perehody k demokratii / A. Pshevorskij // Put'. Mezhdunarodnyj Filosofskij zhurnal. – 1993. – №3. – S. 34–39.
7. Pshevorskij A. Demokratija i rynek. Politicheskie i jekonomicheskie reformy v Vostochnoj Evrope i Latinskoj Amerike / A. Pshevorskij. Per s angl. / Pod red. prof. Bazhanova V. A. – M.: «Rossijskaja političeskaja jenciklopedija» (ROSSPJeN), 2006. – 320 s.
8. Stepan A. Democratizing Brazil. Problems of Transition and Consolidation / A. Stepan.– Oxford and New York: Oxford University Press, 1989. – 404 r.
9. Powell Ch. Espana en democracia. 1975 – 2000 / Ch. Powell. – Barcelona : Plaza Janez, 2001. – 688 p.
10. Grachev M.N. Demokratija: metodologija issledovanija, analiz perspektiv / M. N. Grachev, A. S. Madatov. M.: Izd-vo «ALKIGAMMA», 2004. – 128 s.
11. Cotarelo R. La transicion democratica Espanola / R. Cotarelo // Transicion politica y consolidacion democratica. Espana (1975–1986). – Madrid: Centro de investigaciones sociologicas, 1992. – R. 3–31.
12. Maravall J. M. La politica de la transicion. 1975–1980 / J. M. Maravall. – Madrid, Taurus, 1981. – 277 r.
13. Burdjak V.I. Politichni transformacijni procesi v Bolgariï u postkomunističnij period: Dis. d-ra polit. nauk: 23.00.02 / V. Burdjak / Chernivec'kij nacional'nij universitet im. Jurija Fed'kovicha. – Chernivci, 2004. – 479 ark.
14. Voronov I. O. Demokratičnij tranzit: politiko-vladni transformacii / I. O. Voronov. – K. : Ğeneza, 2006. – 232 s.
15. Romanjuk O.I. Suspil'no-politichni transformacii v novoutvorenih postkomunističnih kraïnah / O. I. Romanjuk // Ljudina i politika. – 2003. – № 5. – S.4–10.

16. Politichni rezhimi suchasnosti ta perehid do demokratii / S. A. Davimuka, A. F. Kolodij, Ju. A. Kuzheljuk, V. I. Harchenko. – L'viv : Institut regional'nih doslidzhen', 1999. – 168 s.

Годлевская Валентина Юрьевна, доктор исторических наук, профессор кафедры общественно-политических наук Винницкого национального технического университета (Украина, Винница), maolpava@yandex.ru

Денисюк А. В., студентка факультета политологии и права, Национальный педагогический университет им. М. П. Драгоманова (Украина, Киев), anastacia-zzz@mail.ru

Исследования процессов демократизации последней четверти XX века

В статье осуществлен обзор научных исследований, посвященных процессам демократизации последней четверти XX века. Цель статьи заключается в попытке проанализировать основные подходы ученых к построению политико-правовых моделей демократического перехода и установлению его основных закономерностей. Традиционно исследователи выделяют две группы факторов, влияющих на процесс демократизации: внутренние и внешние. В формировании общих моделей, генезиса демократии одни авторы сделали акцент на структурных факторах (государство, социально-экономические, культурно-ценностные условия), а другие — на процедурных факторах (выбор и последовательность конкретных решений и действий тех политических акторов, от которых зависит процесс демократизации). Отсюда имеем структурный и процедурный подходы к изучению демократических транзитов. По нашему мнению все модели переходного процесса являются синтезом как структурного, так и процедурного подходов. **Ключевые слова:** демократия, демократизация, «волны демократизации», переходный период, демократическая трансформация, Д. Растоу, С. Хантингтон.

Godlevska Valentina, doctor of historical Sciences, Professor, Vinnitsa national technical University, Department of political Sciences (Ukraine, Vinnitsa), maolpava@yandex.ru

Denysiuk A. V., a student of Political science and Law faculty, Drahomanov National Pedagogical University (Ukraine, Kyiv), anastacia-zzz@mail.ru

The study of processes of democratization of the last quarter of the twentieth century

The article reviewed research on the processes of democratization of the last quarter of the twentieth century. The purpose of this article is to try to analyze the main approaches of scientists to the construction of legal and political models of democratic transition and establishing its basic patterns. Traditionally, researchers identify two groups of factors influencing the process of democratization: internal

and external. In the formation of General models of the Genesis of democracy, some authors have focused on structural factors (the state, socio-economic, cultural and value conditions). While other authors have focused on procedural factors (choice and sequence of specific decisions and actions of those political actors that affect the process of democratization). Hence we have a structural and procedural approaches to democratic transits. In our view all the models of the transition process are the synthesis of both structural and procedural approaches.

Keywords: democracy, democratization "waves of democratization", transition period, democratic transformation, D. Rustow, S. Huntington.